

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ
У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

III

Тематски зборник

Нови Сад, 2014

Издавач:
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
60 ГОДИНА ШИРИМО ЗНАЊЕ!

JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU III
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE III
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE III
ЈАЗИКИ И КУЛТУРЕ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ III
ЈАЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ III
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE III
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO III
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO III
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU III
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN III

Уреднице

Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Марија Стефановић

За издавача

Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Академски одбор:

Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Твртко Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Драгана Дробњак
Доц. др Јагода Гранић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Давиде Астори
Проф. др Жан-Пол Мејер
Проф. др Михај Радан

Рецензенти Зборника:

Проф. др Ђорђијана Лунгу Бадја, Западни универзитет у Темишвару, Румунија
Проф. др Чедомир Стојменовић, Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу, Македонија
Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

ISBN 978-86-6065-282-1

Штампање Зборника помогао је Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АП Војводине.

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 3*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 16.11.2013. у оквиру истоименог Пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, бр. 178002.

Рецензенти појединачних радова:

Georgeta Rața (BUASVM, Темишвар, Румунија), Михај Радан (Западни универзитет у Темишвару, Румунија), Давиде Астори (Универзитет у Парми, Италија), Дејан Стошић (Универзитет Аргоа, Француска), Октавија Неделку (Универзитет у Букурешту, Румунија) Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Јелена Филиповић (Универзитет у Београду), Ана Вујовић (Универзитет у Београду), Станислав Станковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Радивоје Младеновић (Универзитет у Крагујевцу), Анђелка Пејовић (Универзитет у Крагујевцу), Тијана Ашић (Универзитет у Крагујевцу), Слободанка Китић (Државни универзитет у Новом Пазару), Игор Лакић (Универзитет Црне Горе), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Татјана Пауновић (Универзитет у Нишу), Селена Станковић (Универзитет у Нишу), Зорка Кашић (Универзитет у Београду), Весна Половина (Универзитет у Београду), Гордана Терић (Универзитет у Београду), Жељко Ђурић (Универзитет у Београду), Надежда Силашки (Универзитет у Београду), Татјана Ђуровић (Универзитет у Београду), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Татјана Шотра (Универзитет у Београду), Михаило Поповић (Универзитет у Београду), Милена Јовановић (Универзитет у Београду), Предраг Мутавцић (Универзитет у Београду), Веран Станојевић (Универзитет у Београду), Милица Винавер Ковић (Универзитет у Београду), Свенка Савић (Универзитет у Новом Саду), Твртко Прћић (Универзитет у Новом Саду), Дубравка Валић Недељковић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Едита Андрић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Недељков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Слободан Павловић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Београду и Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Ђурић Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Николина Зобеница (Универзитет у Новом Саду), Диана Поповић (Универзитет у Новом Саду), Олга Панић Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Соња Филиповић Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Кристина Драговић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Кристијан Екер (Универзитет у Новом Саду). Татјана Ђурин (Универзитет у Новом Саду), Љубица Влаховић (Универзитет у Новом Саду), Дојчил Војводић (Универзитет у Новом Саду), Биљана Радић Бојанић (Универзитет у Новом Саду), Жарко Бошњак-овић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Сабина Халупка Решетар (Универзитет у Новом Саду), Вирђинија Поповић (Универзитет у Новом Саду), Борис Стојковски (Универзитет у Новом Саду), Твртко Прћић (Универзитет у Новом Саду).

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикације не може се прештампати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења аутора, као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

САДРЖАЈ

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА	11
EDITA ANDRIĆ –VILMA TIŠKEI, „Ljudske boje” u mađarskom i srpskom jeziku	13
DRAGANA DROBNJAK – KSENJA ŠULOVIĆ, Koncept <i>duše</i> u srpskom, francuskom i španskom jeziku	25
JAGODA GRANIĆ, Jezična politika: nacionalni i europski identitet u vremenu i prostoru	35
СНЕЖАНА ГУДУРИЋ, <i>Хлеб</i> у француској и српској језичкој традицији	47
ПРЕДРАГ МУТАВЦИЋ – АНА СИВАЧКИ – МАРИНА КОЛЕСАР, Фразеологизми са компонентом <i>zemër/zemra</i> (срце) у савременом албанском и њихови еквиваленти у српском и румунском језику	59
АНЂЕЛКА ПЕЈОВИЋ, Како видимо једни друге: називи националности и професија у фразеологији српског и шпанског језика	77
АНА РАНЂЕЛОВИЋ – ИВАНА МАРИНКОВИЋ МАНДИЋ – ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋ, О фразеологизмима с компонентама <i>глава, нос, око</i> и <i>ухо</i>	89
JOVANA RUPAR, Conceptualization of Money and Related Concepts in Idioms in Serbian and English	103
МАРИЈА СТЕФАНОВИЋ, О анкети отвореног типа као извору за опис концепата: <i>рад</i>	115
EDINA SPANIĆ, La imagen de la mujer en la fraseología española y bosnia: Análisis cultural contrastivo	125
MIRJANA ZARIFOVIĆ, <i>Suze</i> u nemačkoj i srpskoj frazeologiji	135
II КЊИЖЕВНЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ	141
CARMEN DĂRĂBUȘ, Miloš Crnjanski și lirica morții	143
CHRISTIAN ECCHER, La fiume di Ezio Mestrovich: il romanzo „A Fiume, un’estate”	149
VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ, Pripovedanje u prvom licu i ontologija realnosti: odnos prema natprirodnom kao kriterijum pouzdanosti pripovedača	155
MILICA JOŠIĆ-MILINOVIĆ, A (Realistic) Portrait of Women in Fitzgerald’s <i>The Great Gatsby</i>	161
ТАТЈАНА ЈОВАНОВИЋ, Женско самоодређење у светлу Лаканових и постлакановских теорија у причама Јелене Ленголд	169
IGOR LOINJAK, Egzistencijalna neodređenost subjekta u Mihalićevoj zbirci „ <i>Komorna muzika</i> ”	179
MIRZA MEJDANIJA, Svevo e la psicoanalisi	185

ОКТАВИЈА НЕДЕЛКУ, Рецепција српске књижевности у Румунији некада и сада	193
NADIA OBROCEA, <i>Cântăreața cheală</i> între comunicare „normală” și absurd	205
VIRĐINIJA POPOVIĆ, Poezia de limba Română din Voivodina și postmodernismul literar	215
DIJANA TICA, Tragic Elements in George Eliot’s <i>The Mill on the Floss</i>	221
GORDANA TODORIĆ, Hronotop granice kao simptom postmodernog postupka u dramama Aleksandra Popovića	231
FRANO VRANČIĆ, La Grèce antique dans <i>Charmes</i> de Paul Valéry	241
АЛЕКСАНДРА КОЛАКОВИЋ - БОРИС СТОЈКОВСКИ, (Не)прекинути процес истраживања Михаила Гавриловића (1868–1924)	251
III ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈИМА	263
NERMINA ČENGIĆ, O funkcijama participa prošlog u italijanskom jeziku reklama	265
SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Flouting the Maxim of Quantity and Vagueness in Advertising.	277
TATJANA MILOSAVLJEVIĆ, Metode ublažavanja u izveštajima britanske štampe o aferi <i>Wikileaks</i>	287
DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ – EDNA SCHICK-BODRIČ, Media Constructs and Images between Serbia and Kosovo Discourse Analysis Based on Coverage by the Online Editions of Leading Newspapers	299
IV ТРАДУКТОЛОГИЈА	313
TATJANA ĐUROVIĆ – NADEŽDA SILAŠKI, Lost or found in translation – metaphor comprehension by ESP economics students	315
TATJANA ЂУРИН, Гаргантуино младовање и „слободна дословност” Станислава Винавера	325
V ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ	333
МАРИЈАНА БОГДАНОВИЋ, Допринос Луке Милованова развоју акценатске и метричке теорије код Срба	335
KLARA BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Toponim Vrh Maškarade	345
VI ЛЕКСИКОГРАФИЈА	353
ANA HALAS, Identifikacija i diferencijacija značenja glagola <i>kazati</i> u srpskim jednojezičnim rečnicima	355
MILAN OBRADOVIĆ, Nacrt za englesko-srpski enciklopedijski rečnik američkih saveznih država	369

VII JEZIČI U KONTAKTU	379
SLADANA AĆIMOVIĆ, Semantičko-pragmatički i stilski aspekti anglicizama u romanima nekih modernih srpskih autorki mlađe generacije	381
DARIA COSTANTINI, Rapporti tra lo sloveno ed il serbo-croato nella Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia	393
JELENA FILIPOVIĆ, Identity construction through discursive practices and code-switching in autobiographic fictional narratives by Rosa Nissán and Gordana Kuić	405
ALEKSANDRA KARDOŠ, Morfosintaksička adaptacija novih anglicizama u srpskom jeziku: nove tendencije	417
DIANA PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Engleski kao odomaćeni strani jezik u humorističkom diskursu na primeru dijaloga iz filmova i televizijskih serijala na srpskom jeziku	429
МИХАЈ Н. РАДАН, Румунске лексичке позајмљенице и псеудопозајмљенице у карашевским говорима	439
RAJSLI ILONA, A kódváltás indítékai a Vajdasági magyar prózában	447
SONJA RODIĆ, Sekundarna morfološka i semantička adaptacija anglicizama u komunikaciji na fejsbuku o rijaliti-programima	455
МАРИЈА САВИЋ, Псеудоанглицизми у српском језику	467
VIII KONTRASTIVNA ANALIZA	479
BOJANA JAKOVLJEVIĆ, The strenght of articulation of the members of the voice constrast in English and Serbian	481
VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ - VLADAN PAVLOVIĆ, The use of tag questions with male and female speakers of English and Serbian	491
ЖЕЉКО МАРКОВИЋ, Реченичне допуне глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику	505
MIRA MILIĆ, Term formation in sport register in English and Serbian	511
PREDRAG NOVAKOV, Engleski frazno-predložki glagoli i njihovi srpski ekvivalenti	523
NATAŠA RADUSIN BARDIĆ, Tonsko pitanje u francuskom i srpskom jeziku	535
LJUBICA VLAHOVIĆ, Proverbes français à construction comparative et les équivalents en serbe	545
DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Epistemička modalizacija u romanu Sorstalanság / Besudbinstvo Imrea Kertesa	553
IX METODEDIKA НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА	567
BILJANA BABIĆ, Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog	569

RADMILA BODRIĆ, Uloga testiranja i primenljivost ZEO u nastavi gramatike engleskog jezika iz perspektive nastavnika	583
JELENA DRLJEVIĆ, Mogućnosti razvoja kolokacione kompetencije na početnom nivou učenja italijanskog kao LS na akademskim studijama	599
MAJA IVANOVIĆ - ZORKA KAŠIĆ, Sintaksička i pragmatička svojstva argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda osnovne škole	607
SANJA MARIČIĆ – NATAŠA POPOVIĆ, Učenje stranog jezika kroz strip: analiza i zastupljenost stripovne forme u udžbenicima za francuski i španski kao strani jezik	619
MAJA MARKOVIĆ, The effect of visual information on the production of vowels by Serbian learners of English	631
BILJANA RADIĆ-BOJANIĆ, Upotreba igara u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou	641
ANA STIPANČEVIĆ, Film i kultura u nastavi nemačkog jezika	649
ВОЈКАН СТОЈЧИЋ – АЛЕКСАНДРА МИЛАНОВИЋ, Продуктивне језичке активности у настави модерног грчког језика као страног	659
MARCO ZAGNOLI - ALEKSANDRA BLATEŠIĆ, I sistemi vocalici dell'italiano e del serbo. Analisi delle interferenze foniche ed esemplificazione di attività didattiche	669
KATARINA ZAVIŠIN, Prednost dvojezične CLIL nastave – moguće smernice za nastavu stranog jezika u tradicionalnom kontekstu ?	681
X ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	691
FLORINA-MARIA BĂCILĂ, Mărci redundante ale superlativului în lirica lui Traian Dorz	693
МИЛАНА ЦВЕТИЋ, Семантика локативних префикса у енглеском језика	701
РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ, Редослед енклитика у горанском говору	717
ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ, У прилог полисемичном третману глаголских времена у француском језику	727
LEJLA TEKEŠINOVIĆ, O posteriornosti uzroka u odnosu na posljedicu na primjerima uzročnih rečenica sa veznicima <i>parce que, puisque, comme</i> i njihovih ekvivalenata u B/H/S jeziku	739
JASMINA DRAŽIĆ, Glagol <i>imati</i> kao konstituent glagolske perifraze u srpskom jeziku	747

О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА С КОМПОНЕНТАМА ГЛАВА, НОС, ОКО И УХО*

У раду се са структурног и лексичко-семантичког аспекта анализирају фразеолошке јединице у чијем се саставу налазе лексеме којима се у српском језику именују глава и неки делови лица. Циљ је да се испита структура ових фразеологизама (да ли су посредни предлошко-падежне конструкције, нпр. *без главе и репа*; именичке синтагме, нпр. *око соколово*; глаголско-именичке конструкције, нпр. *шалити (играти) се главом* или пак реченице, нпр. *и зидови имају уши*). Са лексичко-семантичког аспекта анализирају се механизми помоћу којих се формира значење посматраних фразеолошких јединица. Истовремено, указује се на метафоричке и метонимијске семантичке трансформације као на продуктивне начине којима се развија и реализује фразеолошко значење. Корпус за ово истраживање представљају *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (од слова А до О) и *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (од слова П до Ш), док контролни корпус представља *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа.

Кључне речи: фразеолошка јединица, соматизам, структура, семантика

1. УВОД

1.1. Теоријски оквир истраживања

У српској лингвистичкој литератури под ФРАЗЕОЛОШКОМ ЈЕДИНИЦОМ¹ углавном се подразумева вишелексемни спој који испуњава два основна семантичко-синтаксичка критеријума: фразеологизам најпре мора бити експресивна језичка јединица²; и даље, према Ј. Матешаћу, да би нека јединица била препозната као фразеологизам, мора се одликовати „семантичком претворбом најмање једнога члана чврстога скупа ријечи, тако да значење фразема никада не одговара зброју значења његових чланова” (Матешаћ 1982: 6; исп. Дешић 1984). Дакле, као нерашчлањив вишелексемни спој, фразеологизам се одликује, између осталог, устаљеношћу структуре, особином репродукције у говорном акту, као и важном семантичком карактеристиком да има јединствено значење, тј. да значење фразеолошке јединице никада не одговара збиру значења њених чланова (Мршевић-Радовић 1987: 12–13).

Будући да предмет истраживања у овоме раду чине фразеолошке јединице са компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*, најпре треба теоријски одредити место соматизама у лексичком систему. Контрастивно проучавајући семантику и прагматику соматизама у српском и руском језику, Ј. Раздобудко под соматизмима подразумева именице које означавају делове људског тела и чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неотуђиви фонд сваког језика (Абајев 1949, према Раздобудко 2003: 9). Сличну дефиницију соматизама предлаже и Г. Штрбац, истичући да они представљају једну од најзначајнијих тематских скупова лексема и део су базичног фонда сваког лексикона (Штрбац 2012б: 323).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ који у целини финансира МПНТР Републике Србије.

¹ Осим термина ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА у лингвистичкој литератури користе се и термини као што су: ФРАЗЕОЛОГИЗАМ, ФРАЗЕМ(А), ФРАЗЕОЛОШКА КОНСТРУКЦИЈА, ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗ, ОБРТ ИТД. (Мршевић-Радовић 1987: 11–12). У овом раду ће се као синоними користити термини ФРАЗЕОЛОГИЗАМ и ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА.

² Д. Мршевић-Радовић истиче експресивност као важан критеријум за разликовање фразеологизама од других типова конструкција с устаљеном структуром (Мршевић-Радовић 1987: 17–18).

1.2. Досадашња истраживања

У србистичкој литератури најбројнија су истраживања чији предмет представљају појединачни соматизми. О фразеолошким јединицама чије су компоненте лексеме *глава* и *око* писала је Г. Штрбац (2012а; 2012б), издвајајући тематске скупине засноване на семантици анализираних фразеологизама. Д. Мршевић-Радовић (2002) бавила се фразеологизмима са компонентом *језик* који означавају појам „говорити”, односно „ћутати”, при чему је настојала да укаже на продуктивне структурно-семантичке моделе у оквиру анализираних значењског поља. Испитујући фразеологизме са компонентом *образ*, М. Шипка (2008) посебну пажњу посвећује метафоричким трансформацијама ове лексеме унутар фразеолошких јединица.

Поједини аутори нарочито су заинтересовани за теоријско разграничење фразеологије и полисемије, при чему настоје да покажу разлику између вишелексемних спојева у којима поједине компоненте реализују само једно од својих секундарних значења, и фразеологизама у чијем се саставу та компонента потпуно семантички трансформише. Тако у раду „О проблемима идентификације фразеологизама” Р. Драгићевић (2009: 41–43) на примеру конструкције *изгубити главу* проблематизује однос између фразеологизама и синтагми чије су компоненте употребљене у својим секундарним значењима.

Такође су значајне и компаративне студије које се баве фразеолошким јединицама у чијем се лексичком саставу налази неки соматизам. Истраживачи чији се део корпуса заснива на фразеолошким соматизмима српског језика јесу Ј. Раздобудко и Г. Ристић. Тако Ј. Раздобудко (2003) истражује семантичко-прагматичке односе соматизама у српском и руском језику, док Г. Ристић (2013) проучава соматизме у немачкој и српској фразеологији.

1.3. Предмет, циљеви и корпус истраживања

90

Предмет рада представља структурна и лексичко-семантичка анализа фразеолошких јединица у чијем се саставу налазе лексеме *глава*, *нос*, *око* и *ухо*. Циљ рада је да се испита структура ових фразеологизама (да ли су посредни предлошко-падежне конструкције, нпр. *без главе и репа*; именичке синтагме, нпр. *око соколово*; глаголско-именичке конструкције, нпр. *шалити (играти) се главом* или пак реченице, нпр. *и зидови имају уши*). Са лексичко-семантичког аспекта анализираће се начин на који се семантичком трансформацијом лексема којима се именују глава и делови лица формира опште (глобално) значење³ фразеолошке јединице, које се може односити на: човекове физичке особине, његове емоционалне реакције и менталне способности, различите активности, однос према свету и људима који га окружују, понашање у одређеној ситуацији и сл. Такође, испитаће се механизми помоћу којих се формира значење посматраних фразеолошких јединица, са циљем да се укаже на метафоричке и метонимијске семантичке трансформације као на продуктивне начине којима се развија и реализује фразеолошко значење. Као корпус за ово истраживање коришћени су *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*⁴ (од слова А до О) и *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске*⁵ (од слова П до Ш), док контролни корпус представља *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика* Јосипа Матеша.

³ Термин ОПШТЕ (ГЛОБАЛНО) ЗНАЧЕЊЕ узима се према Мршевић-Радовић (1987: 20).

⁴ У даљем тексту – РСАНУ.

⁵ У даљем тексту – РСМ.

2. Синтаксичка структура фразеологизама са компонентама *глава, нос, око и ухо*

За потребе овог истраживања ексцерпирано је око 400 фразеолошких јединица из речника који су послужили као корпус, и то: 148 фразеологизама са компонентом *глава*, исто толико јединица са компонентом *око* и приближно по 50 фразеолошких конструкција са компонентама *нос* и *ухо*. Нимало не изненађује бројност јединица у чији састав улазе лексеме *глава* и *око*, будући да истраживања Л. Раздобудко (2003: 77) и Г. Штрбац (2012а: 106; 2012б: 324) показују да међу соматизмима у српском језику лексеме *глава* и *око* преовлађују у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима.

Као критеријум за структурну анализу грађе послужила је анотација фразеологизама у РСАНУ и РМС, тј. форма коју је обрађивач, на основу речничке грађе, доделио свакој фразеолошкој јединици. Треба посебно истаћи да су проблем у одређивању синтаксичких типова представљале глаголско-именичке фразеолошке конструкције⁶, које се у речницима бележе двојак: као реченице, са глаголом у личном глаголском облику и као обезличене конструкције, са глаголом у инфинитиву и именичком допуном⁷. Први тип бележења синтаксички је посматран као реченица, док је други тип за потребе овог рада одређен као глаголско-именичка конструкција.

Дакле, анализом структуре ексцерпираних фразеологизама издвојено је пет синтаксичких типова фразеолошких јединица: предлошко-падежне конструкције, синтагме (именичке, придевске, глаголске и прилошке), поредбене конструкције са везником *као* (еталони⁸), глаголско-именичке конструкције и реченице.

2.1. Предлошко-падежне конструкције

Корпус за истраживање бележи 22 фразеологизма у којима се испитивани соматизми налазе у конструкцији са предлогом⁹:

а) са лексемом *глава* (9): *без главе; без главе и репа; доврх главе; за главу; из главе; преко (више) главе; с главе; у главу; уврх главе;*

б) са лексемом *око* (6): *из очију; на око; ни у око; од ока; под оком; пред очима;*

в) са лексемом *нос* (7): *испред носа; ни у нос; под носом; пред носом; до носа; испод носа; поред носа.*

У овај синтаксички тип уврштене су и четири сложене форме са два предлошко-падежним конструкцијама:

а) са лексемом *глава* (2): *од главе до пете; с главе на главу;*

б) са лексемом *око* (2): *из ока из бока; из ока у око.*

2.2. Синтагме

Од укупно 63 синтагме¹⁰ забележене у ексцерпираној грађи, чак је 59 именичких, а само две придевске и по једна прилошка и глаголска синтагма. Очекивано, највећи број именичких

⁶ Термин глаголско-именичка конструкција користи се према Мршевић-Радовић (1987).

⁷ Обезличене конструкције са инфинитивом и именичком допуном по правилу се у контексту остварују као реченице. Тако је, рецимо, у РСАНУ забележен фразеологизам *ударити у главу* са значењем 'опити, ошамутити', а сви примери који потврђују ово значење реализују глаголску компоненту у личном глаголском облику, нпр. *Ракија му је била ударила у главу* [...] и сл.

⁸ Исп. Драгићевић (2011: 10).

⁹ Соматизам *ухо* није се јавио ни у једној предлошко-падежној конструкцији из посматране грађе.

¹⁰ Синтагме се каткад јављају у номинативу, а каткад у предлошко-падежним конструкцијама.

синтагми формиран је са лексемама *глава* (26) и *око* (25), док соматизми *нос* и *ухо* формирају по четири именичке синтагме:

а) са лексемом *глава*: *букова глава*; *мртва глава*; *(ни) за живу главу*; *по својој глави*; *пореска глава*; *преко нечије главе*; *тврда глава*; *усијана глава*; *храстова глава*; *шупља глава* итд.;

б) са лексемом *око*: *Аргусово око*; *голим оком*; *за трен ока*; *зле очи*; *на лепе очи*; *на трен ока*; *(ни) за живе очи*; *очи у очи*; *соколово око*; *у четири ока* итд.;

в) са лексемом *нос*: *вода до носа*; *муха у носу*; *нос у нос*; *рутав нос*;

г) са лексемом *ухо*: *једно другом до ува (увета)*; *магареће уши*; *својим ушима / на своје уши*; *уста од ува (увета) до ува (увета)*.

Грађа бележи по једну придевску синтагму са соматизмом *око* (*слеп код очију*) и *ухо* (*тврд на ушима*), затим једну глаголску синтагму, са лексемом *око* (*не трепнувши оком*) и једну прилошку, са соматизмом *нос* (*даље од носа*).

2.3. Поредбене конструкције са везником *као* (еталони)

У посматраним речницима забележено је седам оваквих конструкција:

а) са компонентом *око* (5): *као да му је из ока испао*; *као око (очи) у глави*; *као лук и очи*; *као со и очи*; *пун као око*¹¹;

б) са компонентом *глава* (2): *као глава и узглавље*; *као мува без главе*.

Поредбене фразеолошке конструкције са везником *као* у чијем се саставу налазе соматизми *ухо* и *нос* нису забележени у анализираној грађи.

2.4. Глаголско-именичке конструкције

92

Глаголско-именичке конструкције представљају најобимнији сегмент ексцерпираних фразеологизама – има их 246, нпр.:

а) са компонентом *глава* (92): *бежати главом без обзира*; *главом о зид лупити*; *главом се шалити (играти)*; *главу у торби носити*; *даску (све даске, све четири) у глави немати*; *завртети главу (главом) некоме*; *за главу се хватати*; *мућнути главом*; *(на)пунити главу (некоме)*; *скратити за главу (некога)* итд.;

б) са компонентом *око* (78): *бацити око на некога (нешто)*; *бити на оку*; *вадити очи (некоме)*; *гледати истини у очи*; *замаз(ив)ати очи некоме*; *играти пред очима*; *не скидати се с очију некоме*; *отворити четворе очи*; *прострелити некога очима*; *расти у нечијим очима* итд.;

в) са компонентом *нос* (46): *вући (водити, водати, повлачити) за нос (некога)*; *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос*; *добити по носу (преко носа)*; *забадати, завлачити (забости, завући, турити и сл.) нос у нешто*; *имати (добар, фин, ваљан) нос*; *истерати (некоме нешто) на нос*; *набијати, набацивати, набадати, натицати (натаћи, набацити и сл.) некоме нешто (некога) на нос*; *носити душу, живот у носу*; *обесити (опустити, покуњити, осмољити и сл.) нос*; *увући се некоме у нос* итд.;

г) са компонентом *ухо* (30): *бити тврд на ушима*; *вући кога за уши*; *заљубити се до (преко) ушију*; *запушити уши (коме)*; *извући, ишчупати коме (обично детету) уши*; *наћулити, наперити, напети уши*; *не веровати својим ушима*; *покрити се, поклопити се ушима*; *поцрвенети до ушију*; *претворити се у уво/ухо* итд.

¹¹ Ова конструкција структурно одговара придевској синтагми, али је због поредбеног везника уврштена у еталоне.

2.5. Реченичне конструкције

Као што је већ напоменуто, реченичним конструкцијама у овом раду сматрају се фразеологизми који су у реченицима анотирани са глаголом у личном глаголском облику. Оваквих примера има укупно 48, од којих је:

а) са компонентом *око* (26): *бежи ми с очију; варају ли ме очи; где су ти (биле) очи; да ми је из ока испао; док оком тренеш; завадио би два ока у глави; куд ја оком туд он скоком; навукао му се мрак на очи, пао му мрак на очи; смркло му се пред очима* итд.;

б) са компонентом *глава* (13): *бестрага ти (му и сл.) глава; глава игра (заигра); главу ми (ти и сл.) тре (трло и сл.); недостаје (фали) му (им и др.) даска (трећа, четврта) у глави; здрава ти (вам и сл.) глава; на (у) твоју (његову и сл.) главу (нека иде, нека падне и сл.); не знам (не знаш итд.) где ми (ти итд.) је (стоји и сл.) глава; не иде ми (ти итд.) у главу; нека те (га и сл.) глава не боли (за то); неће те (га и сл.) (ни) глава заболети; није ми (ти и сл.) о главу; пуца ми (ти и сл.) глава* итд.;

в) са компонентом *ухо* (8): *дође му, дошло му до ува, до ушију; и зидови имају уши; није му ни у уво/ухо; нико те није био, шибао по ушима (да кажеш, учиниш нешто); осмехивати се (смејати се) од ува до ува; (све) му пуца за ушима (кад једе); сеци уши, крпи нос;*

г) са компонентом *нос* (1): *остаде му шупаљ нос (до очију).*

Поред наведених фразеологизама са глаголом у личном глаголском облику, у категорију реченичних конструкција сврстане су и тзв. елиптичне реченице са експресивном функцијом и, најчешће, заповедним значењем (нпр.: *из твојих уста у божје уши!*; *око за око, зуб за зуб; памет у главу; пут за уши!* и сл.).

3. Семантичка анализа фразеологизама са компонентама *глава, нос, око и ухо*

Лексичко-семантичка анализа фразеолошких јединица у чији састав улазе соматизми *глава, нос, око и ухо* показује да се највећи број ових јединица (преко 98% ексцерпиране грађе) односи на човека у најширем смислу – на сферу његовог емотивног и когнитивног света, као и на различите активности и ситуације у којима се човек може наћи. Слична запажања у својим радовима износи и Л. Раздобудко (2003: 20), истичући да је човек егоцентричан и себе види као центар света, а затим то своје виђење пројектује на свет око себе. До истог закључка долази и Г. Штрбац (2012а: 107; 2012б: 324), која уочава да је највећа скупина фразеологизама са компонентама *глава* и *око* усмерена на човека и сегменте стварности који су у непосредној вези са њим и његовом егзистенцијом.

Семантичком анализом према општем (глобалном) значењу фразеолошких јединица из ове велике скупине издвојило се пет тематских целина, у оквиру којих се јављају примери за сваки од посматраних соматизама. Уочене тематске целине фразеолошких јединица означавају:

а) човекове активности, односно деловања;

б) међуљудске односе;

в) стања у којима се човек може наћи;

г) човекове особине (физичке, духовне и когнитивне);

д) различите прилошке односе, који изражавају човеков поглед на простор и време.

Занимљиво је истаћи да само фразеологизми са лексемом *глава* формирају подгрупу значења насталих метонимијском трансформацијом, чији је денотат сâм човек (нпр. *пореска глава* 'лице које је задужено порезом, порески обвезник', *мртва глава* 'мртвац, покојник, умрла особа' итд.). Наиме, глава као централни део човековог тела представља центар чулних и когнитивних функција, те је уобичајено да се њоме именује човек као целина.

Мања скупина фразеологизама са соматизмима *глава, нос, око и ухо* (мање од 2% укупне грађе) односи се на различите појаве и предмете који окружују човека, али постоје неовисно од

њега (нпр.: *глава месеца* 'први дан у месецу', *магареће уши* 'заврнути углови листова у књизи, свесци' и сл.).

3.1. Фразеологизми који означавају човекове активности, односно деловања

Међу фразеологизмима из ове семантичке групе највећи је број оних у чији састав улази соматизам *глава* (50 фразеолошких јединица); соматизам *око* налази се у 40 конструкција које означавају различите човекове активности, деловања, радње, уопште оно што човек чини; са лексемом *ухо* запажено је 19 фразеологизма са овим значењем, док лексема *нос* формира укупно 18 фразеолошких јединица наведеног значења. Услед ограниченог обима овога рада, биће наведено неколико најрепрезентативнијих примера за сваки од поменутих соматизама:

а) са компонентом *глава*: *бежати* (*јурити, трчати, ићи и сл.*) *без главе, као без главе*¹² 'бежати у највећој забуни, као ван себе, избезумљено', *главом се шалити* (*играти*) 'излагати се великој опасности, доводити живот у питање непромишљеним поступцима', *главу у торбу метнути* (*метати, ставити, стављати, бацити и сл.*) 'изложити се, излагати се смртној опасности, прегорети свој живот', *до главе потући* 'потпуно уништити'¹³, *извући* (*изнети и сл.*) (*живу, читаву*) *главу* 'спасти се, остати жив', *мућнути главом* 'размислити, промислити', *на глави дубити* 'чинити све што се може, чинити и оно што је немогуће', *не моћи дићи* (*дизати*) *главу, не дизати главе* 'бити претрпан пословима, радити без предаха', *у главу увртети* (*улити, метнути и сл.*) 'уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога; наметнути неку мисао, уверење некоме' итд.;

б) са компонентом *око*: *бости очи* 'живо се истицати, падати јако у очи', *гледати истини у очи* 'не заваравати се, схватати (схватити) сву збиљу', *гутати очима* 'посматрати са страсном жељом', *затварати* (*затворити*) *очи* 'намерно, свесно превиђати (превидети) нешто очигледно, не хтети видети нешто, не хтети се суочити с нечим (обично негативним, неповољним)', *имати пред очима* 'имати на уму, уочавати, знати, познавати', *отворити четворе очи* 'обратити нарочиту пажњу, будно пазити', *претворити се у око* 'стати врло пажљиво, помно посматрати', *севати* (*севнути*) *очима* 'оштро, љутито (по)гледати', *ценити од ока* 'ценити, мерити отприлике', *шарати очима* 'брзо прелазити погледом с једне на другу страну' итд.;

в) са компонентом *ухо*: *запушити уши* 'не хтети за нешто чути, знати', *наћулити, наперити, напети уши* 'обратити пажњу, напрегнуто слушати', *осмехивати се* (*смејати се*) *од ува до ува* 'широко, весело се осмехивати, смејати', *отворити добро уши* 'добро и пажљиво слушати', *претворити се у уво/ухо* 'пажљиво слушати; сав се предати слушању', (*све*) *му пуца за ушима* (*кад једе*) 'једе халапљиво', *рећи, казати на (у) ухо* 'шапнути, поверити као тајну', *својим ушима, на своје уши* (*нешто*) *чути* 'лично, непосредно чути', *седети на ушима* 'не слушати, бити непажљив, растресен', *слушати на (са) по(ла) ува* 'слушати непажљиво, растресено' итд.;

г) са компонентом *нос*: *забадати, завлачити* (*забости, завући, турити и сл.*) *нос у нешто* '(у)мешати се у нешто што не би требало', *забости нос, носом земљу, у ледину* 'пасти на нос', *дићи, подићи, издићи* (*дизати, подизати и сл.*) (*високо*) *нос* 'почети (почињати) испољавати љутњу, срџбу', *имати* (*свој*) *нос* 'бити присутан, пазити, надгледати, прислушкивати и сл.', *ићи* (*поћи и сл.*) *за својим носом* 'ићи било куда, без одређеног циља', (*нико*) *ни у нос* '(нико) ни проговорити, ни да проговорим, ни да проговори и сл., ни зуцнути, ни да зуцнем и сл., (нико) ни речи', *помолити, показати и сл. нос* (*носа*) 'појавити се, показати се, изаћи из заклона, скровишта и сл.', *узети нешто под нос* 'задубити се у нешто, добро нешто размотрити' итд.

Исцрпнијом семантичком анализом фразеологизама из ове значењске групе могу се издвојити неколики типови активности, те се тако разликују когнитивне (*не иде ми* (*ти* итд.)

¹² Варијанта ове фразеолошке јединице јесте *бежати* (*јурити, трчати, ићи и сл.*) *као без душе*.

¹³ Када је објекат глагола унутар ове фразеолошке јединице човек, онда се она може сврстати у тематску целину 'међуљудски односи'.

у главу 'не могу да схватим, не разумем', *синутити пред очима* 'појавити се у свести' и др.), емотивне (*преко главе претурити (преметнути)* 'доживети, преживети, пребродити (тешкоће и сл.)', *врћи куку преко носа* 'разљутити се, ражестити се' и др.), вербалне (*главу проби(ја)ти (некоме)*¹⁴ 'досадити, досађивати непрестаним причањем, молбама, захтевима и сл.', *бацити (бацати) у очи* 'рећи (говорити) отворено, без увијања (нешто непријатно), скресати; обелоданити, открити некоме' и др.), као и конкретне, физичке активности (*до главе потући* 'потпуно уништити', *вући кога за уши* 'кажњавати кога хватањем за уво и повлачењем уха' и др.).

Чини се да је значење фразеологизама из ове семантичке групе у корелацији са њиховом синтаксичком структуром. Наиме, будући да су посредни различите човекове активности и деловања, најчешћи синтаксички тип ових фразеолошких јединица јесу глаголско-именичке конструкције.

3.2. Фразеологизми којима се означавају међуљудски односи

У ову семантичку групу сврстани су фразеологизми на основу чијег је општег (глобалног) значења очигледно да је у питању какав интерактиван однос међу људима. За разлику од претходне семантичке скупине, у састав највећег броја фразеологизама којима се изражавају међуљудски односи улази лексема *око* (28 фразеолошких јединица), затим следе фразеологизми са компонентама *глава* (25), *нос* (13) и *ухо* (8). То су:

а) са компонентом *око*: *бацати (бацити) прашину у очи* 'завара(ва)ти, обманути, обмањивати некога одвраћајући му пажњу од онога што је битно', *бити (некоме) трн у оку* 'јако сметати (некоме)', *вадити очи (некоме)* 'наносити зло коме, жестоко нападати, насртати на некога, обрачунавати се с неким', *замаз(ив)ати очи некоме* 'завара(ва)ти, залаг(ив)ати; умири(ва)ти неким привидним или небитним излагањем у сусрет', *ископати очи* 'љутито се обрачунавати с неким или међусобно; жестоко казнити некога', *као со и очи (живе, слажу се, воле се и сл.)* 'никако се не слажу, не подносе се', *око за око, зуб за зуб* 'вратити истом мером у одмазди', *отворити очи (некоме)* 'открити некоме истину, учинити да неко нешто сагледа, схвати', *скоцити у очи* 'заподенути (заподевати) оштру свађу с неким, љутито, бесно напасти (нападати)' и сл.;

б) са компонентом *глава*: *бестрага ти (му и сл.) глава* 'иди (нека иде и сл.) до ђавола', *главу (на)пунити (некоме)* 'наметнути, наметати некоме неку мисао, жељу, прохтев; наговорити, наговарати некога; навести, наводити некога да нешто уобрази, уради', *завртети главу (главом) некоме* 'занети, опчинити, залудети некога', *на глави лук туцати, на глави (над главом) трње вршљати (некоме)* 'досађивати грдњама, прекорима, збоцати некоме; обесно поступати с неким, кињити некога' *наврх главе, на главу (по)пети се (бити и сл.) (некоме)* 'досадити, досађивати, дозлогрдити некоме', *главу привезати (свезати и сл.)* 'помоћи некоме, прихватити некога у невољи', *о глави (око главе) радити (ићи, мислити и сл.) (некоме)* 'припремати некоме пропаст, погибију; онемогућавати, упропашћавати некога' итд.;

в) са компонентом *нос*: *бити, стајати некоме у носу, наврх носа* 'бити некоме против воље, сметати; бити досадан, досађивати некоме', *имати некога у носу* 'бити љут, киван на некога, не подносити, не трпети некога', *набијати, набацити, набадати, натицати (натаћи, набацити и сл.) некоме нешто (некога) на нос, вешати (обесити) некоме нешто (некога) на нос, о нос* 'пребацити (пребацити) некоме због нечега, прекорити некога због нечега', *насмејати се неком у нос* 'подсмехнути се, наругати се некоме у лице, у његовом присуству', *под нос (х)рена давати, (дати), (на)трети, добити и сл.* 'упућивати (упутити), изрицати (изрећи) некоме или добити, (пре)трпети грдњу, оштри прекор, лекцију и сл.', *тискати (подметати, гурати,*

¹⁴ И овај фразеологизам може се сврстати и у тематску целину 'међуљудски односи'.

сервирати и сл.) некоме нешто под нос 'упадљиво, наметљиво, указивати некоме на нешто', *угнати дим у нос (некоме)* 'научити некога памети, дати некоме лекцију' итд.;

г) са компонентом *ухо*: *запушити уши (коме)* 'онемогућити (коме) да нешто сазна', *нико те није био, шибало по ушима (да кажеш, учиниш нешто)* 'нико те није терао, није од тебе тражио (да кажеш, учиниш нешто)', *проби(ја)ти коме уши чиме, киме* 'досадити, досађивати некоме стално говорећи о нечему или о некоме', *протерати, протеривати (кога) кроз иглене уши* '(на)гонити (кога) у велику незгоду (искушење)', *пустити (метнути) коме бубу (бубу) у уво, у уши* 'унети у кога немир, саопштивши му нешто' итд.

Као и у претходној семантичкој групи, и међу фразеологизмима који означавају међуљудске односе примећују се подтипови људских релација, који указују на различите утицаје које један човек може имати на другог – когнитивне (*главу (на)пунити некоме* 'наговорити, наговорати некога; навести, наводити некога да нешто уобрази', *отворити очи (некоме)* 'открити некоме истину, учинити да неко нешто сагледа, схвати'), вербалне (*на глави лук туцати и на глави (над главом) трње вршљати (некоме)* 'досађивати грдњама, прекорима, звоцати', *скочити у очи* 'заподенути (заподевати) оштру свађу с неким, љутито, бесно напасти (нападати) некога') и емотивне (*не моћи некога видети (гледати) очима* 'никако не подносити, јако мрзети некога', *имати некога у носу* 'бити љут, киван на некога, не подносити, не трпети некога').

3.3. Фразеологизми којима се означавају стања у којима се човек може наћи

У ову значењску категорију смештени су они фразеологизми чија речничка дефиниција исказује различита стања и околности у којима се човек налази. Као најбројније издвојиле су се фразеолошке јединице са соматизмом *око* (18), нешто мање има фразеологизама са компонентом *глава* (16), затим са лексемама *нос* (11) и *ухо* (7):

а) са компонентом *око*: *гаси се (коме) око* 'умирати, бити на самрти', *(на)парити очи* 'доживљавати (доживети) задовољство посматрајући, гледајући некога или нешто', *пао му (навукао му се) мрак на очи* 'избезумио се, изгубио је присебност, контролу над собом; потресен је, ужаснут, шокиран нечим', *свести (сводити) око на око* 'уснути, засп(ив)ати, (у) тонуту у сан', *склапају му се очи* 'хвата га дремеж, сан, постаје поспан', *склопити очи* 'умрети, преминути' итд.

б) са компонентом *глава*: *главом о зид лупити (ударити, треснути и сл.)* 'наћи се у безизлазном положају; претрпети потпун неуспех због тврдоглавости', *главом преврнути (фалити и сл.)* 'полудети', *главу у торби носити, с главом у торби бити и сл.* 'налазити се у сталној опасности по живот', *на главу пасти* 'бити луд, полудети', *развила ми (ти и сл.) се глава* 'мучи ме (те и сл.) главобоља, боли ме (те и сл.) глава' итд.

в) са компонентом *нос*: *забити и сл. нос у футрол и обесити (опустити, покуњити, осмољити и сл.) нос* 'снуждити се, покуњити се', *носити душу, живот у носу* 'бити слаб, једва жив; бити врло уморан, задихан', *остати без носа, изгубити нос* 'бити осрамоћен, обрукан, изгубити част (обично о женама)', *пасти (падати), побити се и сл. на нос* 'умрети, умирати (погинути), (гинути)' итд.

г) са компонентом *ухо*: *поцрвенети до ушију* 'постидети се', *сеци уши, крпи нос* 'сиромаштво, оскудан живот', *спавати на оба ува* 'бити сигуран, спокојан, мирно спавати, не стрепети ни од чега', *чешати се (почешати се) иза ува (увета)* 'бити у недоумици' итд.

Ексерцирана грађа указује на то да се у фразеологизмима обично истичу различита стања, и то: емотивна (*заљубити се до (преко) ушију* 'јако се заљубити', *крв му је пала (паде) на очи* 'обузела га је разјареност, убилачки бес'), ментална (*не скидати се с очију некоме* 'бити стално у мислима, у свести, у сећању', *чешати се (почешати се) иза ува (увета)* 'бити у недоумици'), психофизиолошка (*поцрвенети до ушију* 'облити се црвенилом преко целог лица, јако поцрвенети', *склапају му се очи* 'хвата га дремеж, сан, постаје поспан'), егзистенцијална

(гаси се (коме) око 'умирати, бити на самрти', главу у торби носити 'налазити се у сталној опасности по живот') и материјална (задужити се преко главе 'пасти у велике дугове', сеци уши, крти нос 'сиромаштво, оскудан живот').¹⁵

3.4. Фразеологизми који означавају човекове особине, способности и вештине

Међу фразеологизмима којима се карактерише човек најбројнији су они у чији састав улази соматизам *око* (19), за њим следи *глава* (13), а свега је по неколико примера са лексемама *ухо* (4) и *нос* (3):

а) са компонентом *око*: *соколово око* 'способност доброг запажања, уочавања', *велике су му очи* 'незајажљив је, похлепан, грамзив', *два га се ока не могу нагледати* 'врло је леп, наочит, згодан', *завадио би два ока у глави* 'велики је смутљивац, сплеткарош', *имати око (ока, очију)* 'имати способност уочавања, запажања, сагледавања', *куд ја оком туд он скоком* 'врло је послушан, слуша хитро и беспоговорно', *на око* 'наочит, згодан; пристао, виђен, узоран', *око му оку добра не мисли* 'човекомрзац је, злонамеран је, свакога мрзи' итд.;¹⁶

б) са компонентом *глава*: *букова глава* и *храстова глава* 'особа слабије интелигенције, ограничена особа', *дебела глава* и *тврда глава* 'тврдоглава, задрга особа', *празна глава* 'незналица, глупак', *усијана (угрејана, упаљена) глава* 'занесењак, фантаста; онај који претерано верује у своје снаге, ставове и сл.; фанатик', *недостаје (фали) му (им и др.) даска (трећа, четврта) у глави* 'бити сулуд, ћакнут', *бити своје главе* 'бити упоран у своме мишљењу (обично различитом од мишљења других), својеглав, задрт', *соли у глави имати, не бити без соли у глави* 'имати разума, здраве памети' итд.;

в) са компонентом *ухо*: *бити тврд на ушима* 'бити наглув, слабо чути', *имати добро, музикално, фино уво/ухо* 'добро чути, имати добар слух' и 'бити музикалан', *имати зечје уши* 'одлично чути', *једно другом до ува (увета)* 'каже се о деци која су блиска по узрасту, рођена једно за другим';

г) са компонентом *нос*: *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* 'постати охол, уобразити се', *имати (добар, фин, ваљан) нос* 'имати способност, моћ уочавања, процењивања нечега, обично на основу интуиције, бити проницљив', *рутав нос, човек рутава носа* 'одрешит, одлучан, храбар човек'.

Детаљнијом семантичком анализом фразеологизама са значењем човекових особина издвојени су они чија се значења односе на физичке (нпр. *два га се ока не могу нагледати* 'врло је леп, наочит, згодан', *соколово око* 'добар вид, коме ништа не промиче') и духовне особине, које се даље разлажу на карактерне (нпр. *дићи, подићи, издићи (дизати, подизати и сл.) (високо) нос* 'постати охол, уобразити се', *рутав нос, човек рутава носа* 'одрешит, одлучан, храбар човек') и когнитивне (нпр. *букова / дрвена, дубова / тврда глава* 'особа слабије интелигенције, ограничена особа', *соли у глави имати, не бити без соли у глави* 'имати разума, здраве памети').¹⁷

¹⁵ На сличан начин је и Г. Штрбац (2012а: 109–110) у семантичкој класификацији фразеологизама са соматизмима *глава* и *око* у посебне групе издвојила јединице којима се описују различита душевна и емоционална стања и расположења, затим јединице које исказују различита стања свести и тичу се човекове когнитивне сфере, као и мањи број примера којима се указује на различита психофизиолошка стања, попут главобоље, мамурлука, пијанства или губитка свести.

¹⁶ Семантичка анализа фразеолошких јединица формираних око лексеме *око* потврђује закључке Г. Штрбац да су у корпусу најзаступљеније јединице које се тичу опажајних способности, тј. примања или усвајања утисака чулом вида (Штрбац 2012б: 323).

¹⁷ До сличних запажања дошла је и Г. Штрбац (2012а; 2012б), анализирајући фразеологизме са компонентама *глава* и *око* у српском језику. Ауторка истиче да се фразеолошким конструкцијама овога типа обично карактерише човек у физичком и психичком погледу, при чему се првим типом карактеризације указује на укупан изглед човека, док се другим типом квалификују различите човекове способности, склоности и карактерне црте (Штрбац 2012б: 323).

Такође, грађа указује на опозицију *пожељно* : *непожељно* у категорији фразеологизама са значењем људских особина, па се тако јављају примери пожељних особина (нпр. *Аргусово око* 'оштро око које све запажа', *имати добро, музикално, фино уво/ухо* 'бити музикалан'), али и оних непожељних, које су далеко бројније (нпр. *даску* (*све даске, све четири*) у глави *немати* 'бити сулуд, ћакнут', *дићи, подићи, издићи* (*дизати, подизати и сл.*) (*високо*) *нос* 'постати охол, уобразити се').

Посматрано са синтаксичког аспекта, фразеолошке јединице овог значењског типа углавном су реализоване у форми именичких синтагми или глаголско-именичких конструкција у чијем се саставу најчешће јављају глаголи *имати* и *бити*.

3.5. Фразеологизми са значењем различитих прилошких односа, који изражавају човеков поглед на простор и време

У анализираним примерима забележени су и фразеологизми са прилошким значењем, којима се најчешће изражава човекова егзистенција у простору и времену, као и начин на који човек делује у свету око себе. Највише оваквих фразеолошких јединица формирано је помоћу соматизма *око* (31), нешто мање са лексемом *глава* (29), док примера са компонентом *нос* има свега шест¹⁸:

а) са компонентом *око*: *будним оком* 'са сталном пажњом, врло пажљиво, позорно, помно', *док оком тренеш* и *за (у, на) трен ока* 'врло брзо, зачас, у тренутку, за тренутак', *голим оком* и *простим оком* 'без помоћи оптичких инструмената, без помагала (видети, уочавати)', *докле (ти) око допре* (*допире, сеже*) 'врло далеко, у цијелој околици, надалеко и нашироко', *из ока у око* 'непосредно, директно, без околишања, отворено', *кад дођу виле очима* 'у крајњој нужди, невољи', *као око (очи) у глави* (*чувати, пазити, волети и сл.*) 'као нешто најдраже, најдрагоценије', *на моје очи* 'преда мном, у мом присуству (пред нама) и сл.; наочиглед нас, пред нама као сведоцима, очевицима', *очи у очи* (*око у око*) 'у непосредном сусрету, суочењу, један према другоме', *у четири ока* 'насамо (кад је реч о двома особама), без сведока' итд.;

б) са компонентом *глава*: *без главе и репа* 'без реда, без сређености, смисла, везе', *главом без обзира* (*бежати, утећи и сл.*) 'у највећој журби, безобзирце, не осврћући се', *ни за живу главу* 'нипошто, никако', *из главе* 'по сећању, напамет', *као мува без главе* 'са бесмисленом журбанашћу, сметено, смушено', *од главе до пете* 'целим бићем, сав, у потпуности', *преко главе* 'веома много, превише, преко мере', *преко нечије главе* 'без нечијег знања, не говорећи ономе коме треба рећи'¹⁹, *с главе* 'потпуно, сасвим', *под седу* (*стару*) *главу* 'у старости, као стар човек' итд.;

в) са компонентом *нос*: *испред носа* (*некоме*) 'из нечије најнепосредније близине', *кроз нос* 'с носним призвуком', *нос у нос* 'непосредно, један према другоме, очи у очи, лицем у лице', *под нос* 'сасвим близу, у непосредну, изазовну близину (доћи)', *под носом, пред носом, до* (*испод, поред*) *носа* 'у најнепосреднијој близини, сасвим близу (доћи)', *уз нос, под нос* (*бити*) 'против нечије воље, нажао (некоме) чинити'.

У семантичкој групи фразеологизама са прилошким значењем уочавају се следеће подгрупе: конструкције са прилошким значењем начина, које су најбројније у анализираној грађи (*без главе* 'непромишљено, непаметно', *будним оком* 'са сталном пажњом, врло пажљиво, позорно, помно'), конструкције са прилошким значењем времена (*пред главу, пред главом* (*бити некоме*) 'пред смрт, пред пропаст, пред велику несрећу', *под седу* (*стару*) *главу* 'у старости, као стар човек'), конструкције са прилошким значењем места (*куд га очи воде* 'без одређеног правца и циља, незнано куд, било куд', *под нос* 'сасвим близу, у непосредну, изазовну близину')

¹⁸ У екскерпираној речничкој грађи није забележен ниједан пример за фразеолошке јединице са прилошком семантиком, које у свом саставу имају компоненту *ухо*.

¹⁹ И овај фразеологизам може се сврстати и у тематску целину 'међуљудски односи'.

и конструкције са прилошким значењем количине (*уврх главе* 'највише, највише могуће, превише', *ни у око* 'нимало, ништа').

3.6. Фразеологизми чији је денотат сâм човек

Механизам настанка већине фразеолошких јединица о којима је до сада било речи у лексикологији је познат као синегдоха (исп. Гортан-Премк 1997: 79–85; Драгићевић 2007: 175–178). Наиме, соматизми као лексеме које означавају делове човековог тела у фразеологизмима се обично семантички трансформишу по моделу ДЕО → ЦЕЛИНА. Другим речима, денотација фразеолошких јединица у чији састав улазе соматизми упућује на различите човекове активности, особине, стања и сл. С друге стране, лексичко-семантичком анализом фразеологизама са соматизмом *глава* издвојила се и невелика група примера чије је значење настало метонимијском трансформацијом ове лексеме²⁰. Денотат јединица из ове групе јесте сâм човек, именован према неком значајном обележју. Тако се у РСАНУ *даначком*, *пореском* и *харачком главом* назива 'лице које је задужено порезом, порески обвезник', *цела глава* јесте 'човек који плаћа порез у пуном износу', док се *мртвом главом* именује 'мртавац, покојник, умрла особа'.

3.7. Фразеологизми који означавају појаве и предмете²¹

Из ексцерпираних грађе издвојило се свега десетак фразеолошких јединица (мање од 2% укупне грађе) са соматизмима *глава*, *око* и *ухо*²² чија семантика указује на различите појаве и предмете који окружују човека, али постоје независно од њега. Другим речима, денотати ових конструкција нису у вези са човековим активностима, стањима, особинама и сл., већ представљају предмете и појаве из човековог света. Соматизми *глава*, *око* и *ухо* у саставу ових фразеологизама метафорички се трансформишу, те тако нпр.: *глава месеца* означава 'први дан у месецу', *магареће уши* су 'заврнути углови листова у књизи, свесци' и сл. Најпродуктивнији у овој групи јесу фразеологизми са лексемом *глава* (укупно три), са лексемом *око* забележена су два, а са соматизмом *ухо* свега један:

а) са компонентом *око*: *горско око* 'мање ледничко језеро', *јаје на око* 'јаје испржено у целини, без мешања';

б) са компонентом *глава*: *врапчије главе* 'крупне пахуљице снега', *глава (од) године* 'први дан у години; први дан по истеку годишњег периода, годишњица', *глава месеца* 'први дан у месецу';

в) са компонентом *ухо*: *магареће уши* 'заврнути углови листова у књизи, свесци'.

4. Закључна разматрања

Са структурног аспекта, фразеологизми са соматизмима *глава*, *нос*, *око* и *ухо* показују следеће:

а) Фразеолошке јединице у чији састав улазе лексеме *глава* и *око* далеко су бројније од конструкција са лексемама *нос* и *ухо* (готово три пута);

²⁰ О метонимијском преносу лексеме *глава* в. Гортан-Премк 1997: 110.

²¹ У корпус нису уврштене различите термилошке синтагме и колокацијски изрази (нпр. *курје око* 'округла, тврда, жуљевита израслина') због тога што се не одликују експресивношћу, те самим тим не спадају у фразеолошке јединице (Мршевић-Радовић 1987: 23).

²² Лексема *нос* не улази у састав фразеологизама из ове групе.

б) Издвојило се пет синтаксичких типова проучаваних фразеологизама, од којих су најфреквентније глаголско-именичке конструкције, затим следе синтагме (нарочито именичке), реченичне конструкције, предлошко-падежне конструкције, док поредбених конструкција има најмање.

Лексичко-семантичком анализом фразеологизама са соматизмима *глава*, *нос*, *око* и *ухо* утврђено је:

а) На човека у најширем смислу односи се преко 98% ексцерпираних примера, док је мање од 2% фразеологизама чијим се значењем указује на предмете и појаве из човековог окружења, који постоје независно од њега;

б) Међу фразеолошким конструкцијама које се односе на човека издвојено је пет семантичких група, и то су: човекове активности (когнитивне, емотивне, вербалне и физичке), међуљудски односи (когнитивни, вербални и емотивни), стања (емотивна, ментална, психофизиолошка, егзистенцијална и материјална), особине (духовне, које могу бити карактерне или когнитивне, и физичке; пожељне и непожељне) и прилошка значења (начина, времена, места и количине). Код фразеологизама са соматизмом *глава* уочена је посебна група значења која су настала метонимијском трансформацијом ове лексеме и чији је денотат *сам човек*;

в) У процесу формирања значења вишелексемних фразеолошких јединица делују сви механизми који су уобичајени и у полисемији појединачних лексема – метафора, метонимија и синегдоха.

ЛИТЕРАТУРА

- Горган-Премк, Д. (1997). Горган-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Дешић, М. (1984). Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика, *Лексикографија и лексикологија (зборник радова)*, Нови Сад–Београд, стр. 53–67.
- Драгићевић, Р. (2007). Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Р. (2009). О проблемима идентификације фразеологизама, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, 1, стр. 35–44.
- Драгићевић, Р. (2011). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Мршевић-Радовић, Д. (1987). Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић, Д. (2002). Актуална питања српске фразеографије, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад–Београд, стр. 233–242.
- Раздобудко, Л. (2003). Раздобудко, Лариса. *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Ведес.
- Ристић, Г. (2013). Ристић, Гордана. *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна истраживања)*, докторска дисертација, рукопис.
- Шипка, М. (2008). Фраземи с лексемом *образ*, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, стр. 561–569.
- Штрбац, Г. (2012а). Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 55/2, Нови Сад, стр.105–117.
- Штрбац, Г. (2012б). Семантичка обележја фразеологизама с лексемом *око*, *Годишњак Филозофског факултета*, 37/2, Нови Сад, стр. 323–335.

Речници

- Матешић, Ј. (1982). Матешић, Јосип. *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: ИРО „Школска књига.”

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI (1967–1976)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVIII (1959–2010)*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH LEXEMS *GLAVA* (HEAD), *NOS* (NOSE),
OKO (EYE) AND *UHO* (EAR)

Summary

The work analyses, from syntactic and lexical-semantic aspects, the phraseological units containing lexeme used in the Serbian language to name the head and certain parts of the face. The goal is to examine the structure of these phraseologisms – whether they are adverbial-case constructions, for example *без главе и репа* (“without head or tail”); noun phrases, for example *око соколово* (“hawk eye”); verb-noun constructions, for example *шалити / играти се главом* (“to joke / play with one’s head”) – or even sentences, for example *и зидови имају уши* (“even walls have ears”). From the lexical-semantic aspect, an analysis is performed on the mechanisms by which the meaning of phraseological units is formed. At the same time, metaphorical and metonymical semantic transformations are pointed out, as productive means of developing and realising the phraseological meaning. The research corpus used includes the SASA *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Folk Language* (letters A to O) and the Matica srpska *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language* (letters P to Š), while the controlling corpus is represented by Josip Matešić’s *Phraseological Dictionary of the Croatian or Serbian Language*.

Keywords: phraseological unit, names of the parts of human body, semantic

Ana Randelović

Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija

Ana.Randjelovic@isj.sanu.ac.rs

Ivana Marinković Mandić

Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija

Ivana.Marinkovic@isj.sanu.ac.rs

Jovana Jovanović

Institut za srpski jezik SANU, Beograd, Srbija

Jovana.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs